

Универзитет у Београду,
Филозофски факултет

Дипломски рад

Тема:

Руско-српска војна сарадња у Првом светском рату. 1914-1915.

Ментор:

Проф. др Алексеј Тимофејев

Студент:

Дарко Кремић, Ис 16/204

Београду,

Септембар 2020.

Садржај:

1. Садржај	2
2. Увод	3
3. Однос Србије и Русије почетком 20. века.....	7
4. Материјална помоћ Русије Србији 1914-1916. године	12
5. Делатност инжењеријског одреда посебне намене у Србији.....	21
6. Медицинска помоћ	28
7. Закључак	29
8. Извори	30
9. Мемоарска грађа	30
10. Литература	30

Увод

У бурним годинама уочи Првог светског рата, презасићеним догађајима, најближи и највернији савезник Русије на Балкану била је Краљевина Србија. Није се радило само о симпатијама народа и јавности или интересу тадашњих српских власти да се приближе овој великој сили. Интерес српског народа да оствари национално јединство у оквиру једне државе, угрожен од стране две империје – Отоманске и Аустро-Угарске, директно се поклапао са руским геополитичким интересом да, на Балкану, сузбије германски утицај и политику експанзије у правцу југо-истока. У колоплету међународних догађаја, Србија је, са овако одређеном улогом, морала да увиди своје место на тачкама укрштања интереса великих сила и да према томе управља начин и могућности остваривања сопствених националних циљева, као и да, у складу са важношћу „споредне улоге“ у датом тренутку, извуче највећу могућу материјалну и дипломатску помоћ и подршку.

У својој синтези српско руских односа, М. Јовановић је истакао да је почетак 20. века, у односима двеју држава „време поновног зближавања, интензивне сарадње и руске заштитничке улоге према Србији“. Догађаји у Србији и Русији имали су велики одјек у обе средине. Најважнији комплекс питања био је везан непосредно за догађаје уочи и у току самог Првог светског рата. Сам ток сарадње и помоћи Русије својој балканској савезници у току рата, зависио је од околности на ширем светском фронту. Свакако да је Србија, као врло активан савезник, имала важну улогу у међународној игри и плановима великих сила и да је само у складу са тим могла да очекује помоћ и подршку, како је успевала да увиди свој значај у појединим међународним плановима и само је у оквиру таквих околности могла да очекује и тражи своје парче.

Анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908. године, упркос тежњама српског народа из тих области и Срба из Краљевине Србије да се уједине, довела је до међународне кризе. Тензије које су се нагомилале овим догађајем, постале су иницијална каписла за избијање Првог светског рата. Рајхштатским уговором из 1876. године и Пештанским споразумом из 1877. године, Русија је пристала на аустријску окупацију Босне и Херцеговине. Уочи саме кризе, руски министар спољних послова А. Извољски је одржао преговоре са аустријским колегом А. Еренталом 2-3. (15-16.) септембра 1908. у тврђави Бухлау, где је у замену за аустријски пристанак на руске аспирације на мореуз, обећао неутралан став Русије у вези анексије Босне. Иако Извољски није имао овлашћење за вођење оваквих преговора, који нису званично ратификовани, са жељом о испуњењу вековног руског сна¹, штета коју је начинио није се могла анулирати. Овакву неопрезност је платио својом каријером. Међутим, више није било повратка². Немачка је све више притискала Русију са ставом да ће, уколико Србија не призна анексију, доћи до аустријског војног напада на њу, а у случају мешања трећих сила, Немачка неће моћи да остане по страни. Пошто је Савет министара Русије закључио да империја није спремна за рат, па самим тим ни за одбрану Србије, руска влада учинила је све да се избегне повод за аустријски напад, који би се претворио у нови конфликт. Србија је 3. марта 1909. године била приморана да призна анексију Босне, под притиском Русије и Великих сила³. Тако је велики сукоб одложен. Русија је показала жељу за очувањем мира, упркос спољнополитичким претензијама које би се исказале у таквом конфликту, за који она, у овом тренутку, није била спремна. Иако је степен народног незадовољства према ставу и вољи царске Русије био велики, званични Београд је остао лојалан руској дипломатији. То и не чуди, с обзиром да је на челу државе стајао Никола Пашић, „који се односио према

¹ Н. С. Киняпина, *Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX века (1878-1898)*, Москва, 1994.

² К. Б. Виноградов, *Боснийский кризис 1908-1909 гг. Пролог первой мировой войны*, Ленинград 1964; Вишняков Я. В. „Боснийский кризис 1908-1909 гг. и славянский вопрос“, *Вестник МГИМО – Университета*, 1/2011, стр. 103-111.

³ И. И. Астафев, *Русско-германские дипломатические отношения 1905-1911 гг*, Москва, 1972; Ю. А. Писарев, *Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны*, Москва, 1985.

Русији са посебном топлином... и био је везан са њом дубоком унутрашњом симпатијом“, у свакој прилици, чега су у Русији били итекако свесни⁴.

Балкански ратови и руски покушаји да дође до јачања савеза православних балканских држава (Србије, Грчке, Црне Горе и Бугарске) као противтеже аустријским и немачким аспирацијама на Балкану су уродили плодом за време Првог балканског рата, али су им се супротставиле аустријска, немачка и енглеска дипломатија. После Другог балканског рата следи низ катастрофалних геополитичких последица: стварање албанске државе уз одвајање Србије од мора и издвајање Скадра из њене државне територије, распламсавање сукоба око Македоније. Због тога се Бугарска, на челу са немачком династијом Сакс-Кобург, повукла из ових догађаја, пуна осећања пораза и реваншизма према Србији, који ће убрзо и испољити. У надолazeћем рату ово је била препрека Русији и Србији у спајању са савезницима у Грчкој. Значај мореуза за Русију, земљу чијих је 37% извоза ишао овим путем, није јој дао мира у односи према бугарском приближавању Цариграду⁵. Руски посланик у Цариграду М. Н. Гирс писао је министру спољних послова Сазонову да „само искрцавање упечатљивог војног одреда, способног да заузме Цариград и да се успротиви уласку Бугара може нам омогућити да испунимо наш историјски задатак и да овладамо мореузима“⁶. Ова идеја није напуштала руске дипломате и војнике ни касније⁷.

Постоји још један важан детаљ везан за руске војностратешке интересе на Балкану уочи Првог светског рата. То је слабљење утицаја на традиционалног руског савезника на Балкану – Црну Гору, чији је значајан део војног буџета стизао из руских донација. Упркос династијским везама између Петровића и Романових, у гестовима краља Николе све се више осећало занемаривање Русије. То су примећивали и војни и цивилни представници Русије на Цетињу, што се најбоље види из инцидента који је описао заступник руских интереса на Цетињу Ј. А. Соловјев. Када је 28. (15.) маја 1905. на Цетиње стигла вест о поразу руске

⁴ А. Л. Шемякин, „Никола Пашич: На стыке унитаристских и федералистских устремлений“, *До и после Версаја: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва, 2009, стр. 46-48.

⁵ *Константинополь и проливы по секретным документам бывшего министерства иностранных дел*, Москва, 1925; Б. А. Дранов, *Черноморские проливы. Международно-правовой режим*, Москва, 1948.

⁶ Ю. В. Лунева, *Босфор и Дарданелы. Таяные провокации накануне Первой мировой войны (1907-1914)*, Москва, 2010, стр. 160.

⁷ О. Р. Арапетов, „На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II“, *Последняя война императорской России*, Москва 2002, стр. 158-261.

флоте у Цусимском боју, престолонаследник Данило јавно је изражавао своје дивљење поводом храбрости и вештине јапанског адмирала Тогоа. Данило, који је у то доба мењао оца на челу државе, забранио је, упркос расположењу народа⁸, одржавање црквеног помена палим руским војницима и, уместо тога, приредио весеље поводом отварања италијанске фабрике дувана у Подгорици⁹. А притоме је, поред новца за војску и образовне институције, од Русије добијао и личну апанажу, а за Данила је она износила 10.000 рубаља годишње. На покушај А. Ј. Соловјева да спречи овај непримерен догађај, на дан руске трагедије, краљ Никола је добио напад хистерије и затражио од Петербурга његов опозив. Више сличних испада против Русије и руских војних и дипломатских представника, забележено је у двотомном делу руског војног агента на Цетињу, Н. М. Потапова, који је провео године у овој служби и добро се упознао са нијансама неуспеле државности и закључио да је „једини излазак из свог садашњег јадног стања Црна Гора може пронаћи после рата само у припајању Србији“. Такође, руски војни аташе је констатовао да „краљ Никола и његов наследник испољавају нарочиту забринутост због информација о намерама Русије да оствари политичко уједињење Црне Горе са Србијом... – намера корисна за српство, али непријатна за црногорску династију“¹⁰. Већ 27. новембра (10. децембра) 1914. руски посланик у Црној Гори А. А. Гирс је констатовао: „Не говорећи о Србима Краљевине, за Босанце, Херцеговце, Далматинце и све остале Србе, улазак Црне Горе у Србију је питање коначно и неопозиво решено“¹¹. Зато и не чуди држање династије Петровић у Првом светском рату, за разлику од јуначког држања народа Црне Горе. Један од примера је и разговор престолонаследника Данила, који је водио са немачким послаником у Атини 31. августа 1915. године: „Црногорска престолонаследничка господства... су свесрдно молила Његово Величанство Краља Грчке да се у Берлину и Бечу заложи да Црна Гора при закључењу мира буде третирана на благ начин. Господства су стално наглашавала да се

⁸ Ђ. Батрићевић, *Црногорци у руско – јапанском рату*, Цетиње, 1996.

⁹ Ю. А. Соловьев, *Воспоминания дипломата 1893-1922*, Москва, 1959, стр. 161.

¹⁰ Н. М. Потапов, *Русский военный агент в Черногории. Донесения, рапорты, телеграммы, письма. 1902-1915.гг.*, I-II, Москва – Подгорица, 2003, стр. 713-715.

¹¹ „*Международные отношения в эпоху империализма*“, *Документы из архивов царского и Временного правительств.* (МОЭИ) Сер. III 1914-1917, VI, 2, Москва – Ленинград, 1935, стр. 206.

црногорска краљевска фамилија нашла у општем рату против своје воље. Употребљавала су посебно оштре речи против Русије и руске политике“¹².

Однос Србије и Русије почетком 20. века

Услед свих ових дешавања, упркос симпатијама Царевине према тежњама балканских, православних народа, највећи и најближи савезник Русије на Балкану била је Краљевина Србија. Притом, није се радило само о симпатијама јавности или политичким тежњама тадашњих српских власти да се вежу уз велику силу. Интерес српског народа, подељеног границама двеју јаких империје – Отоманске и Хабзбуршке¹³, да оствари национално јединство у оквиру једне државе, суштински се поклопио са руским геополитичким интересом да на Балкану сузбије германску експанзију у правцу југо-истока. Други циљ Русије био је потискивање Турака из Европе и придобијање мореуза¹⁴. У оваквим околностима, бурно су се развијале црквене и културне везе две државе, активирала се војна, културна и научна сарадња, па је чак дошло и до појаве економске сарадње.

Сам почетак 20. века одликује зближавање и појачана сарадња двеју држава. Прва званична посета краља Петра I Карађорђевића иностранству била је управо Русији, у марту 1910. године, док се у августу 1911. кнегиња Јелена, ћерка краља Петра, удала за великог кнеза Ивана Константиновича, чиме се српски краљевски дом Карађорђевића ородио са династијом Романов. Тај кратак период појачане сарадње био је препун догађаја, који су имали снажан одјек у обе средине. Најважнији комплекс питања био је везан за догађаје уочи и током Првог светског рата. Најважнија од свих, јесте подршка коју су Русија и цар Николај II пружили Србији приликом великих дипломатских притисака у кључним моментима Јулске кризе пред избијање Првог светског рата. У одговору на депешу регента Александра Карађорђевића, цар је недвосмислено нагласио: „Док има и најмање наде да се избегне крвопролиће, сви моји напори тежиће том циљу. Ако, пак, не успемо и поред

¹² А. Митровић, „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, *Историја српског народа*, VI, 2, Београд 1983, стр. 90.

¹³ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије: 1914-1918.*, Београд, 1992.

¹⁴ О. Р. Айрапетов, *н. д.*, стр. 158-261.

најискреније наше жеље, нека Ваше Височанство буде уверено да ни у томе случају Русија неће напустити Србију“. Овакав став руског цара нашао је потврду и у пракси. Наиме, након аустроугарске објаве рата Србији, 28. јула 1914. године, Русија је објавила општу мобилизацију. То је дало повода Немачкој да отпочне ратна дејства. Да је напетост током тих кризних јулских недеља била огромна, показује и податак да је руски посланик у Београду, Николај Николајевич Хартвиг умро од срчаног удара после једне од посета посланству Аустро – Угарске¹⁵.

Иако је аустријски економски утицај у Србији био пољуљан за време Царинског рата 1906-1911. западни Балкан је остао у сфери привредног утицаја германских држава. Али, ови економски утицаји су се чврсто преплетали са политиком *Drang nach Osten*¹⁶. Интереси Русије, који су се укрестили са аустријским и немачким интересима у Србији нису били само економске природе. Занимљиво је поменути и индикативну пословну инвестицију Русије у Србији – пословни центар осигуравајућег друштва „Русија“, касније хотел „Москва“¹⁷.

Пораст руских интереса у бродарству на Дунаву крајем XIX и XX почетком века, представља веома опипљиву појаву. Русија је неколико пута излазила на Дунав код Измаила, Килије и Ренија, док статус подунавске државе коначно добија 1812. Букурешким миром, када је руско – турска граница утврђена на реци Прут. Преузимањем ушћа Дунава, река постаје отворена за слободну пловидбу цивилних бродова свих земаља. Ово је за последицу имало развој руских привредних веза, а симим тим и до развоја две руске дунавске луке – Рени и Измаил. Ипак, наком пораза у Кримском рату, Империја их напушта. Повратила их је од Румуније победом у Руско – турском рату 1877 – 1878. Већ 1881. на снагу ступа „Пропис о брзој робно – путничкој паробродској вези између градова Одеса и Измаил са уласком у Килију и Рени“. Руски кнез Јуриј Гагарин (1846 – 1905.), тадашњи државни саветник, имао је обавезу да успоставиову везу уз помоћ свог пароброда „Олга“ и да је редовно одржава једном у две недеље. Као резултат ових напора руске владе, 1883.

¹⁵ М. Јовановић, *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012, стр. 92-94.

¹⁶ Ю. А. Писарев, „Германо-австријске планове на Балкану у године Прве светске војне“, *Новая и новейшая история*, 2, 1973.; В. К. Волков, „Дранг нах остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918, Москва 1977, стр. 62-83, 172-190.

¹⁷ В. Штрاندман, *Балканске успомене, I, 1-2*, Београд, 2009.

формирано је руско паробродарско друштво за пловидбу Дунавом „Кнез Јуриј Гагарин и Ко“ уз помоћ кога је Русија успоставила редовне комерцијалне везе из своје централне црноморске луке Одесе са Србијом, Бугарском и Румунијом. Ово је имало очигледан стратешки циљ. Приватна фирма Ј. Гагарина 1886. постаје деоничарско друштво“ „Црноморско – дунавско паробродарство, које је успешно напредовало. Приватно и много мање руско паробродарство није могло да парира много јачем, аустријском. Зато је руска влада морала да купи деонице „Црноморско – дунавско паробродарства“ и да 10. марта 1903. оснује „Руско дунавско паробродарство“ са седиштем у Санкт - Петербургу. Представништва су се налазила у Измаилу и већим трговачким центрима Царевине, Москви, Лођу и Варшави, а у иностранству у Марсеју и Хамбургу. Руско паробродарство је одржавало везе од Одесе до Свиштова (Бугарска) и Кладова (Србија), уз приобалну пловидбу све до руске црноморске луке Батум у Адарији, на граници са Турском. Поред овога, долази и до руских инвестиционих активности у Србији, као што су улазак руских мањинских акционара у Српско бродарско друштво, затим сарадња на изградњи железнице у југоисточној Србији, са очигледним стратешким назорима и изградња луке у Прахову, чиме се бавио Јероним Табурно, руски инжењер, изазивајући незадовољство Енглеза и Аустријанаца¹⁸.

Привредне везе српских и руских паробродарских предузимача и коришћење српских лука у руској трговинској размени са Европом, имале су велику ванекономску корист за време ратова који су уследили. Веза Дунавом је коришћена да достављање српских ратних поруџбина, а представништво Руског дунавског паробродског друштва у Одеси је служило као експозитура за њихову директну доставу. Бродови Руског дунавског паробродства су коришћени за испоруку војног терета Србији и Румунији, па су се убрзо нашли и у мрежи обавештајне службе. Први светски рат је врхунац руско – аустријске конкуренције на Дунаву, јер су аустријски бродови имали исту улогу¹⁹.

¹⁸ Č. Antić, *“Crisis and Armament: Economic Relations between Great Britain and Serbia”*, *Balkanica* XXXVI, 2006, стр. 159-160; В. Штрандман, н. д. I, 1-2, Београд, 2009, стр. 78, 111.

¹⁹ *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*, зборник грађе, приредили А. Тимофејев, Д. Кремић, Београд, 2014., стр. 14.

Сагледавање руске политике на Балкану уочи и током Првог светског рата, расветљава нам тежњу Русије за одржавање комуникација преко мореуза и Дунава са Централном Европом. Непосредан конкурент у овоме су јој биле Аустрија са својим савезницама – Немачком и Турском. Што се тиче осталих православних земаља Балкана, а православље је била линија којом је Русија тежила да задобије симпатије, у Грчкој је преовладао енглески утицај, а у Бугарској аустријски, а чак се ни у курс Црне Горе није могла поуздати, због чега је и тежила уједињавању ове земље са Србијом. Тако да јој, као главни савезник, остаје Србија. Питању уједињења су се противили Беч и Рим²⁰. Односи ове две земље су кренули на боље од како је на власт дошао руски љубимац Никола Пашић. Догодило се преклапање руских и српских стратешких циљева²¹.

У јануару 1914. године догодила се судбоносна посета Русији Престолонаследника Александра и српског председника владе Н. Пашића. У преговорима, Русија је обећала Србији испоруку 120 хиљада пушака, 250 хиљада шињела, 60 пољких и брдских топова и друге војне материјале²². У плану руских одбрамбених мера од 1. марта 1914. који је генерал-квартирмејстер (начелник војне обавештајне службе) Ј. Данилов представио цару и С. Сазонову, улога Србије била је оцењена као значајна. У мају су настављени преговори Русије и Србије о хитним војним испорукама. Ове припреме су имале доследан одбрамбени карактер, јер су и Русија и Србија недавно изашле из ратова, уморне и исторшене, а свака помисао на нови сукоб била је далека. Њихове војске су се налазиле у периоду активног реформисања²³.

Сарајевски антентат 28. јуна 1914. године и сплет околности које су уследиле, изазвао је интензивирање српско – руске војне сарадње. На једном од првих сусрета у улози отправника послова Русије у Београду 18. јула 1914. В. Штрандман је пожurio да пренесе „саопштење да је од Сазонова стигао налог да га обавестим о повољном решењу питања о испоруци пушака и муниције Србији. Одговорио ми је молбом да најпонижније изразим дубоку захвалност српске владе цару Николају II за милостиво повољно решење овог

²⁰ Ю. А. Писарев, *Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны*, Москва, 1985, стр.239.

²¹ Н. Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, Београд, 2007, стр. 74.

²² Я. В. Вишняков, *Военный фактор и государственное развитие Сербии начала XX века*, Москва, 2012, стр. 398.

²³ В. Н. Виноградов, А. В. Карасев и О. В. Соколовская, *За балканскими фронтами Первой мировой войны*, Москва, 2002, стр. 13.

питања. У телеграму министру могао сам додати да је за пријем испоруке задужен српски војни аташе у Петрограду пуковник Лонткијевић...“²⁴ Након што је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. регент Александар се обратио народу манифестом. На свечаном отварању Скупштине у Нишу 30. јула 1914. краљевић се обратио посланицима проширеним говором. Након навођења чињеница које су довеле до несрећних догађаја, Александар је у свом говору прешао на однос великих сила и ту је „пре свега, подвукао осећања која инспиришу Русију и милостиво саопштење цара Николаја II да Русија ни у ком случају неже оставити Србију на цедилу. При сваком помену имена Његовог императорског величанства и Русије, салом, у којој се одржавало заседање, проломило би се громогласно и одушевљено „Живео!“ Изјаве симпатија Француске и Енглеске биле су такође посебно поменуте и изазвале су одушевљено одобравање посланика.“²⁵

Истог дана В. Штрандман је имао дуг разговор са Н. Пашићем који је био узнемирен због „оскудице средстава у српској државној благајни“, „оскудности српског наоружања и, као што је то учинио и министар војни, Душан Стефановић, одлучно ме је још једном замолио да усрдно посредујем ради слања војне опреме намењене Србији, која би се слала Дунавом у Прахово у партијама обележеним као приватни терет, под надзором српских официра који су се због мобилизације враћали из Русије. Све изложене информације и молбе пренео сам свом министру иностраних дела. Како сам касније сазнао, на мом телеграму о новчаној помоћи Србији, цар Николај II је 31. јула у Петерхофу записао: „Треба помоћи.“ А дан пре тога, на сам дан када је мој телеграм о очекиваној војној опреми стигао, министар војни у Петрограду предузео је све неопходне мере, одредио војна складишта за изузимање терета, а спремљени су изовози за њихов превоз. Међутим, руско министарство иностраних дела је инсоистирало на задршци ових испорука, како би се предузели сви кораци „за решење аустро – српског конфликта на миран начин.“²⁶

Док ни Н. Пашић, ни В. Штрандман у Нишу нису још знали да је Русија ступила у рат, они су у присуству министра војног пуковника Д. Стефановића 1. августа одржали још један састанак поводом војне помоћи из Русије. Српска војска је изражавала спремност, не само за одбрану, веч и з офанзиву, узимајући у обзир чврст став Русије према Аустрији, због чега

²⁴ В. Штрандман, *н. д.*, стр. 282.

²⁵ В. Штрандман, *н. д.*, стр. 329.

²⁶ *Исто*, стр. 333-334.

се предпоставило да ће аустријска војска на српском фронту бити ограничена само на одбрамбену тактику. За извршење своје намере, Врховној команди је била неопходна одговарајућа војна опрема, па је зато молила да јој се на располагање ставе пловни објекти руског Дунавског паробродарства и одређен број понтона. На телеграму о том питању, Његово величанство император је 4. августа у Петерхофу записао: „Треба помоћи.“...²⁷

Не могавши да допусти немачки продор на Исток и преовладавање Балканом и мореузима, пре свега, Русија је мобилизацијом војске показала да неће напустити Србију, вођена својим рационалним проценама и интересима. Мобилизација трупа представљала је јасан избор Петрограда да, стајући уз Србију, штити властите позиције. Са почетком аустријског бомбардовања Београда, 29. јула 1914., Русија је још једном покушала да спречи сукоб мирним решењем на Хашком суду²⁸. Министар иностраних дела, Сазонов, је нешто касније, на седници Државне думе, изјавио да Русија не може да допусти да воља Аустроугарске и Немачке постане „закон у Европи“. Истовремено, углушивање о молбе Србије за помоћ, значило би да Русија напусти вишевековну улогу заштитнице балканских народа²⁹.

Русија је била суочена са захтевима да што пре крене у офанзиву, како би се растеретио Западни фронт, који је Немачка усмерила према Француској, у циљу брзог заузимања Француске и њене престонице, одакле би диктирала услове примирја. Међутим, јак отпор Француза и Британаца на Марни и отварање Источног фронта, омели су ове планове. Руска офанзива је покренута у два правца – против немачких снага у Источној Пруској и против аустроугарских у Галицији. Обе офанзиве су биле неуспешне, упркос почетним успесима, па је после изгубљених битака код Таненберга и Мазурских језера била приморана да се повуче. Али, како су ове офанзиве смањиле притисак германских снага на Западном фронту, такав ефекат су имале и на Балканском³⁰.

Сличне захтеве, које је од Француске добијала Русија, она је упућивала Србији – офанзиву на аустроугарску територију, преко Саве у Срем, у септембру 1914. или упад у Босну месец дана касније, иако Србија није била довољно опремљена за овакве акције. А. А. Свечин је овај план назвао грешком руских официра, због истрошености Србије у Балканским

²⁷ Исто, стр. 346.

²⁸ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918.*, Београд, 2014. стр.113.

²⁹ В. Н. Виноградов, А. В. Карасев и О. В. Соколовская, *н. д.*, стр. 64..

³⁰ М. Радојевић, Љ. Димић, *н. д.*, стр 115.

ратовима³¹. Војска је оскудевала у наоружању и опреми, недостајале су пушке, митраљези, топови, муниција. Осећао се недостатак у артиљеријској муницији, логорској опреми, одећи и обући. Влада није успела да обезбеди потпуну опрему ни за војнике првог позива, другопозивци су били само прошарани шињелима, док трећи позив није имао готово ништа од државне одеће. Повлачење руске војске из Галиције и Пољске у лето 1915. године, резултирало је заједничким ударом немачких и аустроугарских снага на Србију у септембру – октобру исте године. Једнако кобан је био и мучки потез Бугарске, која је у исто време напала Србију са леђа и тако јој пресекла везе са савезницима. Србија се убрзо нашла пред сломом. Превага Бугарске на страну Централних сила била је последица чисте математичке рачунице. Њене нове савезнице су јој обећале више територије, на рачун Србије, него што су то нудиле чланице Антанте. Бугарска је уговор са Централним силама склопила у септембру 1915., пошто је руски пораз у немачкој офанзиви постао сасвим изванредан, операција на Дарданелима доживела крах, а Немачка постигла прве резултате у ограниченом подморничком рату³². Неспособност руских дипломата да спрече овакав развој ситуације, била је последица и недовољне ефикасности руске дипломатије, као и недостатка војних снага које би реаговале услед оваког догађаја, а све је то довело до колапса руске балканске стратегије у Првом светском рату.

Материјална помоћ Русије Србији 1914-1916. године

И поред свих дипломатских неуспеха, који су као велики терет стајали на леђима Србији и савезницима, поред свих материјалних недостатака које је српска војска имала, као дашак ваздуха почела је да пристиже савезничка материјална помоћ, да бар мало олакша тежак положај српске војске у првим годинама овог тешког рата.

У телеграму министра иностраних послова Русије, Сазонова, о пруженој војној помоћи Србији, од 30. 9. 1914. године, стоји да је Србији најпре одобрен кредит у износу од 6.000.000 рубаља, за набавку војних намирница у Русији. Потом, да је достављено пред почетак ратних дејстава 120.000 тролинијских пушака („мосинка“) и 120.000.000 патрона за њих. Након почетка ратних операција одобрене су и молбе за следећим материјалима,

³¹ А. А. Свечин, „Общий обзор сухопутных операций“, Великая забытая война, Москва 2009.

³² Н. Поповић, „Антанта и српско – бугарски односи у Првом светском рату“, Југословенско – бугарски односи у XX веку I, стр. 101-125., Београд, 1980.

који су послати у Србију: два 152 мм топа са 1.000 граната, који су инсталирани на Калемегдану и служили у одбрани Београда, а са њима и 10 подофицира и војника, 10.000 резервних делова за пушке, 13.000 граната за пољску артиљерију, 22.000 пушака, 75.000 комплекта униформи. У Одеси је Министарство Ратне морнарице сакупило комплет пловних средстава, која могу да послуже као понтонски мостови. Цар Николај II је у Паризу подржао захтев српске владе Француској за зајам у износу од 90.000.000 франака и злату, који је одобрен. Уз кредит је, из залиха француске армије послато девет брдских батерија и по 1.200 граната за свако оружје из фабрике Крезо³³.

У Ренију је основана Експедиција за посебну намену на Дунаву, свеобухватна организација, састављена од рзаних родова војске, чиновна и установа, на чијем је челу стајао капетан бојног брода, флигел – ађутант Веселкин. Експедиција је имала задатак да снабдева Србију војним и животним намирницама, али је служила и као веза са Грчком. Састојала се, у почетку, од три путничка и 11 теретних бродова и 130 великих чамаца, 15 брандера са великим бројем чиновника разних специјалности, војника и официра. Товари, који су стизали у Рени железницом, из разних делова Русије, превожени су Дунавом у Србију.

Први судар српске војске са аустроугарском Дунавском флотилом, био је најпре тежак због немогућности пружања правог одговора. Први на удару је био Београд, по коме су падала зрна из аустроугарских монитора, остављајући иза себе велики број људских жртава и огромну материјалну штету. Улога руских минера и артиљераца била је од великог значаја у овом тренутку.

Прва успешна акција руских минера изведена је на реци Босут, где су из строја избачена два аустроугарска монитора. Овај задатак је спроведен под заповедништвом поручника корвете Василија Аполоновича Григоренка, који је из севастопољског штаба послат у Србију ради војне сарадње. У дунавску луку Прахово је стигао паробродом Руско . дунавског друштва „Бугарска“, којим је поред материјала и својих људи, превезао и 40 Срба, који су боравили у Русији и са њим кренули у помоћ отаџбини. Најпре су код Остружнице поставили једну мину Вајтхед, како би спречила артиљерију из монитора који су стајали на Дунаву, код Земуна³⁴. Потом су у месту Дубак, узводно Савом, поставили

³³ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3445, л. 32-33об.

³⁴ В. Каширин, „Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко“, Родина, Москва, 2010/2011.

групу мина, а сав посао је обављан уз велики ризик од могуће пучњаве са аустроугарске обале Саве.

Ова група минера је, уз помоћ српских трећепозиваца, 31. августа стигла у Босут, где су Аустријанци на 30-40 метара од ушћа ове реке поставили вештачку брану, која је задржавала воду, а у том базену су се налазила два монитора. Њихов излазак се подешавао према нивоу Саве. Са собом су превезли делове мине Вајтхед, и уз велико домишљање и мало апаратуре склопили су мину. Сам поручник Григоренко је био свестан материјалних недостатака српске армије: „...Сами Срби нити су шта имали, нити су шта могли да нам дају“. Највећу помоћ, још од доласка у Прахово, су имали од српског поручника Карача, ученика Инжењерског училишта у Петрограду, који је радио као преводилац и водич. Торпедо је успешно погодио обалу код бране, вода је истекла, а монитори су остали насукани на обалу око пола месеца, до поновног подизања нивоа Саве.

Убрзо је у Србију стигао поручник фрегате Јуриј Фадејевич Волковицки, који је преузео команду у мисији поручника Григоренка, а заједно са њим је стигла и јединица, која је у овом тренутку нарасла на 44 човека.

Следећи посао било је минирање Саве у близини Шапца, Митровице и Дреновца, почевши од 4. септембра, који с Аустријанци убрзо заузели. Поручник фрегате Волковицки је остао код Владимировца, како би наставио започети посао, а поручник Григоренко је послат у Београд, како би поставио мину против монитора на Дунаву, који су сваку ноћ узнемиравали Београд. Овај посао су пратиле бројне тешкоће због слабе опремљености и недостатака апаратуре за испитивање стања торпеда. Чак и у оваквим условима, посао је морао да тече, па је поред постављања понтонског моста на Ади Циганлији, поново постављена мина код Остружнице, као и на самом острву Ада Циганлија, а потом и на Ратном острву. Почетком октобра је извршен још један успешан задатак, када је уништен аустријски монитор „Темеш“, од мине која је постављена на Оршадској Ади, па је овај догађај био јако користан за подизање морала, како код руске екипе, тако и код Срба.

Међутим, након аустроугарског заузимања Шапца, наступили су тешки дани за руску мисију и српски народ. Поручник Григоренко се по повратку у Београд, нашао у ситуацији да повлачи плодове пређашњег рада, због могуће евакуације, као што је повлачење мина са река. Његова јединица је 16. новембра добила наређење да напусти град Београд и да притом

уништи мостове на Дунаву и у Топчидеру, као и железничке пруге, након повлачења, како би се Аустријанцима што више отежало наступање.

Поручник Григоренко је, након обављања овог задатка, послат у Зајечар и Прахово, како би тамо, постављањем мина, отежао могуће наступање Аустријанаца преко Дунава. Још једна добра вест је стигла до поручника, 8. децембра, и то да је код Железничког моста у Београду монитор „Самош“ налетео на мину и претрпео већа оштећења. Руска мисија је наставила рад у Србији несмањеним интензитетом, па се се вратили у крајеве око Шапца и Дреновца, половином децембра, где су затекли разорена огњишта и земљу, као и трагове хаотичног повлачења Аустријанаца, након катастрофалног пораза. Велика количина ратног материјала, којег је војска у расулу остављала за собом, унеколико је олакшала дејства одбране српске војске. Овде се сведожење поручника Григоренка прекида следећим закључком: „...Срби су доста ценили нашу делатност, иако нису били сасвим задовољни радом мисија других сила. Како ће у будућности стајати српска ствар тешко је рећи, али можемо да тврдимо да су за борбу са Аустријанцима на рекама, они припремљени много боље сада, него у почетку борбе. Сада имају и искуство и оружје, отето од непријатеља...“³⁵

Упердо са деловањем мисије поручника корвете В. Григоренка радила је и мисија поручника фрегате Волховицког, у периоду од августа до новембра 1914. године. Ова мисија је у Србију стигла 15. августа, паробродом „Гроф Игњатијев“, носећи са собом и материјал за српску војску, у виду пушака и муниције.

Експедиција за посебну намену, под командом капетана бојног брода флигел – ађутанта Веселкина почела је са радом крајем септембра 1914. године. Окупљање команданата и радника Експедиције одржано је у Одеси 25. септембра, а на састанку су, поред Веселкина, присуствовали и инжењеријски пуковник Добров, капетан бојног брода Мајер, Головин, Страховски, управник Руског дунавског паробродарства, пуковник у пензији, Јермаков, инжењеријски потпуковник Лебедев, поручник фрегате Дехтеров и поручник корвете Пјотровски. Уследило је наоружавање пароброда, ради заштите Експедиције од евентуалних непријатељских активности, под руководством Аљимова. Артиљеријом су наоружани пароброди „Румунија“, „Гроф Игњатијев“, „Св. Сергеј“, „Србија“ и „Београд“.

³⁵ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3444, лл. 151-159.

Наоружану претходницу су чинили пароброди Руског дунавског паробродарства „Шевченко“, „Патриота“ и „Прут“. Помоћ Србији, у виду ратног материјала, стигла је у Одесу, а одатле на 16 баржи пребачена у луку Рени. Одржана је и обука, под командом поручника Солпотјанова, свих официра, подофицира и војника, који су из резерве Црномореке флоте укључени у овај важан посао. Команда Експедиција је добила и упозорења о присуству аустријских наоружаних пароброда у бугарским водама. А једна од главних опомена, стигла је од помоћника обер-инспектора Аустријског паробродарства у Галацу, Поповића, који је дао обавештење да се спрема напад на Паробродарство. Румунска влада је дозволила Експедицији коришћење телеграфских станица на Дунаву, држећи се своје пријатељске неутралности. Организована је и војна болница, на челу са лекарима Дончаковим и Конаржевским. Овај први конвој је кренуо 30. септембра за Србију, доносећи неопходну помоћ и олакшање тешке материјалне ситуације српске војске³⁶.

Из извештаја команданта Веселкина сазнајемо да је транспорт у току пловидбе Дунавом имао бројне тешкоће у виду напада на пароброде и барже. Такви су напади на транспорт товара које је довозио реморкер „Београд“, од стране угарског реморкера „La Torza“, када је оштећена једна баржа, у близини Видина, у бугарским водама. На истом месту десио се и покушај напада на пароброд „Св. Сергеј“ са војним товаром за Србију, од стране два путничка пароброда „Deak Ferenz“ и „Franz Ferdinand“, али их је спречила појава пароброда „Београд“. Занимљиви су и пуцњи, који су се десили 5. октобра, близу острва Вардена, од стране бугарске патроле на пароброде „Прут“ и „Румунија“, иако је Бугарска још увек, бар званично, била неутрална. О овоме је командант Веселкин разговарао и са бугарским послаником у Нишу, Чабрашниковим. Конвој је стигао у Србију 7. октобра, где су у Радујевцу српским официрима предате барже са коњима, а остали материјал је превежен у Прахово и предат. Велика опасност претила је превозу материјала од Прахова до назначених места, јер је постојала опасност од диверзије бугарских комита, који су добили од аустријских официра динамит, како би нападали транспортне везе у Србији и тако спречили расподелу помоћи која је стизала из Русије. Српска војска је предузела све мере предострожности, како би се овакве акције спречиле. У Нишу су уследили састанци

³⁶ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3450, лл. 97-135.

команданта Експедиције Веселкина са важним именима политичке сцене, као што су епископ нишки Доситеј, Војни министар Д. Стефановић, принц Ђорђе Карађорђевић, бугарски посланик Чабрашников и председник владе Н. Пашић.

Приликом састанка са Николом Пашићем, од њега је добио још једну молбу за помоћ у виду топова, граната, одеће, обуће и санитетског материјала. Приликом боравка у Нишу, команданту је уручен и Орден белог орла 3. степена, додељен од стране престолонаследника Александра. Ова посета Србији је завршена 12. октобра и конвој је кренуо назад³⁷.

Пуковник Добров, инжењер морнаричког грађевинског одељења, радио је у Србији као начелник инжењеријског одреда за посебу намену, који је дошао са командантом Веселкином. Овај инжењеријски одред, кога су поред пуковника Доброва, чинили и инжењеријски потпуковници Бељаков и Лебедјев, техничар Волчанецки, лекар Конаржевски, капетан дуге пловидбе Шумљански, 87 подофицира и морнара и 16 старовераца, који су се прикључили Експедицији у Вилкову, је имао задатак да достави мостовне материјале, пристигле паробродом „Тираспољ“, у Ћуприју, где је требало да се изгради мост. Ова изградња је била неопходна, јер је представљала главну артерију за транспорт материјала и залиха за српску војску, као и за олакшано повлачење. Српско повлачење из Ваљева успорило је и довоз материјала, јер је железница била преоптерећена. Делатност овог одреда је била и извесна нада становништву, као први део помоћи коју ће Русија обезбедити, уз очекивања пристизања и већих војних одреда, као и евентуалне реакције на бугарски прелаза на страну Централних сила.³⁸ Он је у свом извештају такође истакао тежак материјални положај српске војске, пре свега у техничком погледу, али је то војска коју одликује „прекрасан патриотски дух“³⁹.

Један вагон са артиљеријским гранатама за топове калибра 75mm је стигао у луку Рени из Севастопоља 29. октобра, а следећег дана још 72 вагона осталог ратног материјала за Србију, отпремљеног на 3 барже, као и товар од 70 сандука аустријских пушака. Артиљеријске гранате, допремљене у четири вагона, стигле су 3. новембра и утоварене на

³⁷ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3450, лл. 97-135.

³⁸ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3450, лл. 97-135.

³⁹ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3447, лл. 45–49об.

баржу. Следећег дана, у Рени је стигло још 20 вагона ратног материјала, као и два вагона дрвне грађе. Одлуком начелника Генералштаба Ратне морнарице, пароброд „Тираспољ“ је дат на коришћење српској влади. У овом тренутку је постојала оправдана бојазан од доласка турских непријатељских бродова на Дунав, ради уништавања помоћи коју је превозила Експедиција и бомбардовања лука Измаил и Рени, након што су турски и немачки бродови, без објаве рата, напали град Одесу и потопили топовњачу „Доњец“. Зато су предузете мере предострожности, као што је постављање препрека на реци Прут, потапање баржи у Полуноћном каналу и постављање наоружаног пароброда „Румунија“ на улазу у Сулински канал. Конвој је кренуо за Србију 5. новембра. У току свог путовања Дунавом Експедиција је лепо сарађивала са румунским властима. Могли су без проблема да пристану у румунске луке, с тим што је румунска влада захтевала да чланови Експедиције силазе на обалу само у цивилу, а никако у униформи. Чак је и, приликом боравка Експедиције у Галацу, главни румунски медицински инспектор укинуо наредбу локалног лекара о спровођењу дезинфекције на свим бродовима Експедиције, у случају колере. Овакав став румунске владе умногоме је олакшао рад Експедиције и превоз помоћи Србији, што није био случај са бугарским властима, још увек званично неутралним, са чије стране се десило и пар напада и инцидената на рачун Експедиције. Чланови Експедиције су, док су били усидрени код Лом Паланке, 10. новембра од агента Руско - Дунавског паробродарства Ешолца, добили вест да су румунске власти у Калафату задржале аустроугарски пароброд „Deak Ferenc“, али да је он ноћу исекао конопце и пребегао у Видин. Дан пре овог догађаја, агент Вазонов је донео обавештење о предаји аустријских бродова бугарској влади на коришћење. Конвој је у Србију, у луку Прахово стигао 10. новембра изјутра. Командант Експедиције је у пратњи волонтера флоте Севеја и старешине брода Артемјева отишао у Ниш, где се састао са Руском мисијом, Николом Пашићем, као и са војним министром Р. Бојовићем и министром просвете Љ. Давидовићем. Потом је 12. новембра одржан састанак у Крагујевцу са Војводом Путником, а затим је уследила и аудијенција код престолонаследника Александра. Командант Експедиције је из Крагујевца отишао у Ћуприју, где је извршио посету одреда пуковника Доброва. Након што је командант Експедиције одредио место зимовања пароброда које је добила српска влада, у Турну Северину, у Румунији и састанка и договора са српским официрима, Експедиција је кренула натраг у Рени. Моторни чамац „Александар Невски“ и хидроплан су остављени на коришћење српској влади. У овом

конвоју се налазила и група од 167 јерменских добровољаца, који су кренули натраг у домовину, како би се укључили у борбу против Турске. Заједно са њима, кренула је и ћерка покојног руског посланика у Србији, Хартвига. Приликом повратка, десио се још један инцидент са Бугарском, када је конвој гађан са бугарске обале, код села Козлодуј, а код Видина су угледана и три мађарска пароброда под бугарским заставама („Deak Ferenc“, „Adler“ и „Karl Ludvig“).⁴⁰

Припадницима Експедиције за посебну намену су додељена и српска одликовања, по жељи краља Петра, у знак захвалности за рад и залагање у допремању помоћи Србији и раду на успостављању одбране у самој земљи⁴¹.

У страху да товар каучука, фирме „Проводник“, који је преко Румуније послат у Србију, не падне у руке непријатеља, командант Експедиције за посебну намену, Веселкин, је одредио караван, који би Дунавом пратио кретање товара, у циљу заштите, до његовог одредишта. У току чутавог месеца новембра настављен је утовар обимног ратног материјала, који је достављен на железничу станицу у Ренију. Укупно је утоварено 67.833 паковања, тешких 2,866.308 кг. Ови товари су се углавом састојали од топле одеће, болничког материјала, лекова и медицинског материјала, муниције за пушке, артиљеријских граната, аустријских пушака и брзометних топова, као и велики број мина, са којима је радио руски минерски одред у Србији, постављајући минске препреке на рекама, против аустроугарских монитора, на челу са поручницима Волховицким и Григоренком. Сав товар је до 30. новембра благовремено достављен у Србију и истоварен у луку Прахово.⁴² Ова мисија је кренула 25. новембра и успешно је извршена, без већих потешкоћа. Осим константне претње и опасности које су вребале са бугарске обале, на којој се и у овом тренутку налазио аустроугарски пароброд са аустријским агентом на њему, аустријски авион је бацио три бомбе на луку Прахово, са више него јасним циљем да отежа испоруку ратних материјала Дунавом. На сву срећу, ово бомбардовање није имали тежих последица, јер је посао истовара са баржи, започет 2. децембра, под заштитом наоружаних бродских конвоја, успешно извршен. Командант Експедиције за посебну намену је и приликом овог боравка у Србији, заједно са поручником фрегате Волковицким и поручником корвете Григоренком,

⁴⁰ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 1-18.

⁴¹ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 1-18.

⁴² РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 1-18.

посетио Ниш, где су се најпре састали са секретаром Руске мисије, В. Штрандманом, ради даљих договора. Сутрадан, 4. децембра, је уследио састанак са руским послаником Трубецким и капетаном бојног брода Страховским, на коме се говорило о неопходности постављања препрека на Дунаву, у виду потапања баржи и постављања мина, за аустријске бродове, под бугарском заставом, који су превозили ратни материјал за Бугарску, а који је она потом прослеђивала Турској. Овом приликом подофицирима и војницима подељене Медаље за храброст са ликом Милоша Обилића, а официрима Експедиције ордење, које је доделио српски краљ Петар. У Прахово је, 11. децембра, стигао и четврти конвој помоћи, на паробродима „Бугарска и „Вилково“, са укупно 7 баржи. Два дана раније, командант Експедиције је у Одеси издао наређење о потпуном преграђивању Дунава пловећим препрекама. Са овим деловањем је у потпуности био сагласан и српски председник владе Н. Пашић.⁴³

Док је трајао рад на постављању препрека на Дунаву и покушај спречавања испоруке аустријске помоћи својој савезници, Експедиција за посебно намену је наставила свој рад на транспорту и у децембру 1914. достављајући ратни материјал паробродима Руског – дунавског паробродарства. Товари су транспортовани баржама Дунавом, који је у овом тренутку био најбезбеднија транспортна веза. Пети конвој помоћи је кренуо за Србију 14. децембра, на пароброду „Вилково“, који је из Ренија вукао 4 барже⁴⁴.

Капетан бојног брода Страховски је у одговору на телеграмски захтев, обавестио кнеза Трубецког о раду минерског одреда, односно да је постављено 16 мина на Дунаву и да су потопљене две барже, као и да ће бити потопљен и костур пароброда „Синеус“, купљен у Одеси, ради препречавања ове реке. Осим овог посла, решено је да се у Србију достави још 50 мина за препреке⁴⁵.

У одреду поручника флоте Волковицког се се, поред њега на челу, налазили и поручник корвете Григоренко, поручник корвете Јакушев, морнарички потпоручник Черемисинов и српски активни потпоручник Кораћ, са 45 нижих чиновна флоте. Одред је имао задатак да, у сагласности са српском Врховном командом, поставе мине у делу од Ђердапа и узводно,

⁴³ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 1-18.

⁴⁴ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 1-18

⁴⁵ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 43-57.

као и на Дунаву и Сави. На неколико места су постављене минске станице, оспособљене за лансирање мина Вајтхед. Циљ овог задатка је био да спречи пролазак аустроугарских бродова на доњи Дунав, па су тако успели да оштете аустријски пароброд „Београд“, који је превозио мине за Бугарску, која их је потом даље прослеђивала Турској. Задаци су често обављани уз велике ризике, готово под сталном паљбом са непријатељске стране обале⁴⁶.

Крајем децембра (30.), само у једном конвоју, петом по реду, под командом капетана бојног брода Страховског, за Србију су послате две барже са ратним маетријалом и једна баржа са угљем, за потребе Експедиције. На пароброду „Свети Сергеј“ послат је и лекар Димитрије Коњевић, аустроугарски поданик. Од осталог материјала, послати су микрометри из Обуховске челичане, из Кијева петнаест вагона метака за пушке и граната, из Севастопоља товар артиљеријских граната за топове калибра 75mm и граната напуњених тротилом, шест вагона мина (81 паковање), седам вагона болничке одеће и медикамената, 21 сандук са материјалом за рефлекторе, потом пет вагона топле одеће, два вагона кожних фишеклија и три вагона шибица. На паробродима се налазио и велики број обучених минера и потпоручник Черемисинов, који су кренули у Србију за потребе рада Експедиције под командом поручника корвете Григоренка⁴⁷.

Делатност инжењеријског одреда посебне намене у Србији

Инжењеријски одред пуковника Доброва стигао је у Србију 8. октобра, на паробродима команданта Веселкина, који су превозили руску војну помоћ за Србију. Чинили су га, поред инжењеријског пуковника Доброва, и два инжењеријска помоћника, један виши морнарички грађевински техничар, лекар Конжаревски, кондуктор флоте, 59 морнара, 24 војна најамника и један капетан Руско – дунавског паробродарства, сви мобилисани за потребе Ратне морнарице. Одред је користио само свој материјал и само своје људе. Након истовара и транспорта материјала до назначеног места на реци Великој Морави, одред је радио на преправци пристиглог материјала у делове за изградњу понтонског моста, према плану који је саставио пуковник Добров, а одобрила српска Врховна команда. Припрему

⁴⁶ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3445, лл. 158-164.

⁴⁷ РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3440, лл. 43-57.

материјала је требало обавити тако да се изграђени понтонски мост може лако расклопити и преместити на друго место, у зависности од потреба и токова ратовања. Сам положај одреда је морао бити утврђен за одбрану од непријатељских снага. Ради спречавања проласка и деловања монитора, 30 мина, које је одред понео са собом, било је постављено на Дунаву и Сави, по наредби српске Врховне команде. Посао је брзо и ефикасно обављен, па је понтонски мост на реци Великој Морави завршен 8. децембра, у дужини од 174 метра. Његовим одржавањем се бавио сам одред, а такво одржавање је било неопходно због нестабилности саме реке, честих плављења и наноса. Један од задатак, који је одред добио од српске Врховне команде, било је и извиђање реке Мораве и њених притока, до ушћа у Дунав, како би се понтонски материјал могао послати на сплавовима ради изградње моста преко Дунава, за потребе офанзиве српске војске у Банат, а потом и извиђање реке Саве, код ушћа Колубаре, ради преласка у Срем. У марту је из Русије достављен додатни дрвни материјал, који је превезла Експедиција за посебну намену⁴⁸.

Већ половином маја 1915. године, одред пуковника Доброва је добио задатак да понтонски мост на Великој Морави замени скелом, а да овај материјал премести на Саву, како би се изградио прелаз са српску војску. Места и план изградње су урађени према плану пуковника Доброва. А сама иницијатива за српску офанзиву преко Саве је потекла од савезника, како би се њихов положај на фронтима олакшао, иако Србија није имала довољно снаге за овакав подухват. Услед припрема за офанзиву, у којој би и сам одред узео учешћа, као појачање је у јуну пристигло још 146 морнара из Русије и спроведена је њихова брза обука. Поред чувања материјала на Морави и Колубари, одред је добио и задатак изградње две бетонска моста преко реке Тимок, на важној прузи Књажевац – Ниш и састављања делова железничког челичног моста на прузи Пожаревац – Осипаоница. До јесени, израђена је опрема, од које се могао саставити понтонски мост укупне дужине 999 метара, за пренос терете до 3000 кг.⁴⁹.

Средином септембра, командант одреда Добров је оболео од маларије и добивши дозволу, повукао се у Русију на опоравак, а општу команду над одредом је препустио капетану фрегате Дмитрију Димитријевичу Леванди. Убрзо је кренуо натраг свом одреду, међутим,

⁴⁸ РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13.

⁴⁹ РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13.

стигавши у Турну Северин 2. октобра, сазнао је да је српска обала Дунава око Текије, Кладова и Кладенца евакуисана, јер је област изнад Текије, са пожаревачке стране Мораве била окупирана од удружених аустро – немачких трупа. Зато су пуковник Добров и генерал – мајор Бутлер покушали да уђу у Србију низводно од тог места, код насеља Брза Паланка или Кусак, како би одатле допрли до унутрашњости земље. У току овог путовања, видели су велики број српских избеглица, пре свега жена, деце и стараца, који су пребегли на румунску обалу, где их је дочекало локално становништво и пружио прву помоћ, како око прихвата, тако и око самог пребацивања људи. Брза Паланка и околина су били у потпуности напуштени од српске војске, ратне и прехрамбене залихе потапане и спаљиване, а преостало становништво је чекало да буде пребачено на суседну обалу. Ту су сазнали и вест да је непријатељ заузео пут који води од овог места у унутрашњост, па им је и овај правац остао затворен. Трећи пут у унутрашњост је био преко Зајечара и села Кусјак. Дошавши тамо приметили су одсуство Срба, како на овом месту, тако и на румунској обали. Од пограничних румунских војника су сазнали да су Бугари заузели и овај потез и заробили српске цивиле и два румунска погранична војника, који су се спремали за бег на румунску обалу. После неколико дана проведених у Турну Северину, у нади да ће наћи начин да пређу у Србију, добили су дозволу од команданта Експедиције да се повуку у Рени, где се налазила Експедиција, као и део одреда капетана Семјонова, који је радио у Кладову⁵⁰.

Делатност одреда капетана Семјонова, током боравка у Србији се највише базирала на постављању мина и препрека са мрежама, које су требале да хватају непријатељске мине, у Ђердапу. Били су опремљени артиљеријом за одбрану и то на пароброду „Тираспољ“ два топа од 47 mm и два топа од 37 mm са 5 цеви и једним митраљезом, који је приликом прелетања и бомбардовања авијације чији су авиони полетали из Лом Паланке у Бугарској, успео да оштети два авиона. Осим тога, насупрот насељу Верчиорово постављене су и две обалске батерије са два топа од 75 mm Кане и два рефлектора. Ова делатност је успешно заштитила бродске конвоје који су Дунавом, захваљујући одредима, допремали војну помоћ Србији⁵¹.

⁵⁰ РГАВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 401, лл. 1-13.

⁵¹ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3445, лл. 158-164.

Што се тиче одреда, који је са материјалима остао у Србији, услед неповољног развоја догађаја, од Врховне команде су добили наређење крајем септембра да сакупе сав материјал за мост, три моторна чамца и све делове одреда и повуку у базу у Ћуприји. Ту је одред поставио војни пловећи мост, па је овај правац постао главни приликом повлачења српске војске и избеглица. Услед приближавања непријатељске армије правцем Београд – Ниш, долином Мораве, одред је 9. октобра добио наређење да сав материјал и мост преда локалним српским властима, а да се сам одред повуче у Краљево, а тада им се придружио и одред поручника корвете Григоренка⁵².

Руски марински одред под командом поручника корвете је, пре повлачења у Ћуприју, био распоређен на одбрани Београда. У септембру 1915. године, ситуација је постала тешка. Поручник Григоренко, у поверљивом извештају команданту Експедиције Веселкину, говори о озбиљним припремама за офанзиву, које су примећене са аустријске стране од 21. септембра. Учесће његовог одреда у припреми одбране града се огледало у постављању батерије од два топа од 75 mm на тврђави Калемегдан, као и на одржавању торпедне батерије, са три апарата за мине Вајтхед на Дунавском кеју. Са друге стране река се могла чути огромна бука запрежних кола, покрета великог броја људи и 25 експлозија, а у току ноћи непријатељска артиљеријска ватра је оштетила и монитор. Након вести о могућем мучком нападу Бугара на Србију, повучено је сво српско тешко наоружање, а остала су само два руска топа од 152 mm, са одредом под командом мајора Драгише Ивковића и једна енглеска и две француске пољске батерије, као и нешто српског лаког наоружања. Поручник корвете Гриценко је постао командир три моторна чамца, наоружана са петоцевним 37 mm топовима Хочикс, која су 15. септембра стигла из Русије, са задатком да ремете прелаз аустроугарске војске преко Саве и Дунава. Непријатељ је био немилосрдан, бомбардовање је трајало читав дан. Острво Ада Циганлија је гађано бојним отровом, а осим наоружања, гађани су и сви околни путеви, као и америчка болница, на којој су се вијориле заставе САД-а и Црвеног крста. Непријатељски прелазак је започео 23. септембра, па како је напредовао, тако су се, у безизлазној ситуацији, почели повлачити и чланови минерског одреда, пуштајући све мине и потапајући апарате, а чамци су били потопљени пошто су погођени непријатељском ватром. Након што су гранате из аустријских топова од 430 mm

⁵² РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13.

(„Дебела Берта“), погодили руску батерију, монитори су без отпора пришли обали и уништили топове. Иако су и телефонске и телеграфске везе биле прекинуте, отпор није престајао, па је тог 23. септембра, из топова од 75 mm, пуцано на мониторе, при чему су два оштећена, „Елпос“ и „Темес“, али су и ова два топа уништена до краја вечери. Сви команданти иностраних одреда су 24. септембра из Штаба одбране Београда добили наредбу да се повуку из Београда. Руски одред је најпре отишао у Торлак и Топовске шуме, где су закопане преостале мине, као и остала имовина, која није однета или спаљена. Одред поручника Григоренка се 27. септембра повукао у Ћуприју⁵³.

Српска Врховна команда и савезници су донели одлуку о повлачењу српске војске на југ, преко Призрена и Битоља, како би стигли до Солуна, где је одређено окупљање. Тешки судбину српског народа и његове војске, делио је и одред под командом капетана Леванде. Најтежи терет и један топ калибра 75 mm је остављен у Краљеву, а сам одред је кренуо на југ. Великом упорношћу капетана Леванде, одред је успео да стигне до Битоља пре непријатељског заузимања и уз посебно одобрење оба одреда и део одреда поручника Семјонова су железницом стигли до Солуна и укрцали се на француске бродова, а на тај начин избегли тежак пут преко албанских планина, којим је српска војска са избеглицама била принуђена да прође⁵⁴.

Захвалност одреду капетана Доброва су исказали сви водећи људи државе Србије и српске војске, од краља Петра, престолонаследника Александра, председника влада Пашића и начелника штаба српске Врховне команде, војводе Радомира Путника. Врховна команда је доделила је и висока одликовања за све припаднике одреда, па је кондуктор флоте добио орден Светог Саве V степена, а сви остали подофицири и војници различите медаље за војне заслуге⁵⁵.

Капетан фрегате Борис Павлович Иљин, официр руске морнарице, радио је са својим одредом, такође, на одбрани Београда у септембру 1915. Осим тога, његова минерска батерија, коју је чинило 15 људи, је имала задатак да спречи продор аустријских монитора Савом код Шапца, како би олакшали прелазак аустријске војске код Обреновца. Успели су

⁵³ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3445, л. 39-42.

⁵⁴ РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13.

⁵⁵ РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13

да поставе четири лансирна апарата, али њихово дејство није имало никаквог успеха, јер су монитори прошли ове препреке. Зато су апарати пребачени 26. септембра 1915. у село Скела код Обреновца, али је убрзо уследила наредба о повлачењу у Ћуприју, а капетан Иљин је од српске Врховне команде добио наредбу да се придружи одреду капетана Семјонова, који је држао одбрану Кладова, после преласка српског Крајинског одреда на бугарску границу⁵⁶.

Главни задатак капетана је био минирање Ђердапа, а придружио му се и београдски минерски одред. Убрзо је уследило повлачење и артиљерије руских одреда у Зајечар, одакле је, према Јагодини, планирана главна линија одбране. Када је непријатељ почео да прелази Дунав, праћен јаком артиљеријом, пре свега топовима 240 mm („Дебела Берта“), 11. октобра, тунел за минирање канала је био завршен тек до пола, па се од овог посла морало одустати. Све батерије су били натоварене и спремне за повлачење у Кладово, осим противваздушне са четири топа 75 mm, коју је сам одред морао да уништи. Једну пољску батерију је уништио непријатељ, али је задржан макар један дан, што је било довољно времена да се становништво Кладова пребаци на румунску обалу. Начелник Експедиције Веселкин је изразио жељу да се руски одред прикључи српској војсци у повлачењу и да јој се придружи ради заједничког дејства. Одред је Дунавом дошао до Прахова, где се искрцао под командом капетана Семјонова и требао да дође до Зајечара, а капетан Иљин се упутио у Ћуприју. За зборно место десанта одређен је Салаш, у који је, међутим, стигао само поручник Иванов са 22 подофицира и војника и малим делом артиљерије. Кладовски одред је остао одсечен након бугарског заузећа Неготина. Након пропасти српске Дунавске дивизије и напредовања аустријске пешадије, праћене јаком артиљеријом, тешко је било организовати одбрану у Јагодини и Ћуприји⁵⁷.

Уследио је и писмени допис Врховне команде од 21. октобра, да руски одред крене у Битољ. Капетан фрегате је у свом поверљивом извештају истакао да се српска Врховна команда до самог краја надала помоћи која би стигла из Русије. Након што су Бугари 20. октобра пресекли пут ка Урошевцу, једини преостали правац за повлачење је био преко албанских планина, куда су већ отишли французи и енглески одреди, као и иностране мисије Црвеног

⁵⁶ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 54-59.

⁵⁷ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 54-59.

крста. Руски одред се повлачио ка Митровици последњи, заједно са Врховном командом, у јако тешким условима и оскудици. Након пређених 480 километара, одред је стигао у Битољ 5. новембра, остављајући у албанским планинама сав непотребан терет и два болесна друга. Овој групи се у Солуну придружила и група под командом капетана Леванде, одакле су паробродом отишли у Марсеј. У последњем делу свог извештаја, капетан Иљин је трезвено закључио: „Као што је познато, Русија није дозволила Србији да нападне Бугарску, када је ова мобилисала војску и тиме је приморала Србију да се бори на два фронта истовремено; Русија је Србији обећала помоћ са једне или друге стране, али та помоћ никада није стигла. Разуме се, српска влада и народ не могу да се носе са тим чињеницама равнодушно, па се огорченост на нашу политику полако пренела и на нацију... И ја сам два пута чуо у Врховној команди критику и прекоре од стране лица са виших положаја. У таквим условима није се могло остати у туђој војсци – требало је отићи.“⁵⁸

Незадовољство руском пасивношћу изразио је и српски краљ Петар у свом ратном дневнику: „Јадна Србијо, на кога си се полагала! Стара српска пословица: У се и у своје кљусе! На никог више и никад. Бар да нам нису обећавали сами. Ми јим тражили нисмо, али смо јим лудо поверовали! Али, мајко Србијо, твој те Бог чува и неће дозволити да тако храбар и великодушан народ пропадне кривицом, такозваног, непозваног пријатеља“⁵⁹. Овакав став српског војног и политичког руководства је последица јако тешког стања у коме се краљевина нашла, као и небројених притисака и уцена од стране савезника, са једне, и великих очекивања и надања у те исте савезнике, са друге стране. Притисак, који је највише и стезао Србију, био је притисак у виду уступака Бугарској, који би послужили као мамац да се ова словенска држава придобије на своју страну, па је самим тим и најтеже падао, пошто је долазио од заштитнице Русије. Оно што српско руководство није могло да разграничи јесте и интерес највеће савезнице, за чије остварење јој је највише користила управо Бугарска. За остварење руског циља – освајање мореуза и острва Имброс, Лемнос и Тенедос и копном до линије Енос – Мидија, руски посланик у Србији Григорије Николајевич Трубецки, сматра да је неопходна Бугарска, ради заштите, па се зато слаже са њеном тражњом да јој припадне Македонија, макар она у самом рату остала и неутрална⁶⁰.

⁵⁸ РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 54-59.

⁵⁹ Петар Карађорђевић, *Ратни дневник*, 1915-1916. године, приредио Д. Живојиновић, Београд, 1984.

⁶⁰ Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914 – 1917. и руска дипломатија*, Београд, 1994.

Медицинска помоћ

Осим инжењеријске и војне помоћи коју је Русија вликодушно издвајала за своју православну савезницу у Првом светском рату, важно место заузима и помоћ у лековима, санитету и лекарима. Најважнија личност у организацији санитетског рада у Србији био је др Сергеј Софотеров. Он је стигао у Србију у јесен 1914. године, према наредби Руског Министарства иностраних дела, а послат од стране руског Црвеног крста. Крајем те године био је формиран и посебан Комитет за помоћ Србима и Црногорцима у Руској мисији у Србији у коју су ушли епископ нишки Доситеј, руски посланик кнез Трубецки са супругом, секретар мисије Василиј Штрандман, потпуковник Новиков и доцент Софотеров. На територији Србије постојале су четири стране мисије (француска, енглеска, америчка и руска), па је њена територија била подељена на 14 сектора. Руској мисији је припао сектор око привремене српске ратне престоница Ниша, са околином, у пречнику од око 60 километара, где су деловали Руски хируршки одред С. Софотерова у српским војним болницама, московска Хируршка болница у згради гимназије, Инфективна болница поред железничке станице, Александринска инфективна болница, четири кухиње за поделу obroка избеглицама и једно сиротиште. Др Софотеров је нарочито био поносан на делатност поделе бесплатних obroка, како оболелима и рањенима, тако и избеглицама. Истакао је да је само у Београду сиромашном и изгладнелом становништву подељено чак 39. 000 obroка, а једна мисија за сузбијање пандемије је послата у Чајницу и Дечане. Лекари и медицинске сестре нису само радили у граду Нишу, већ су обилазили и локална села, како би предупредили ширење болести, јер се сељаци у град долазили само пазарним данима. Чак су поједине сестре остајале у селима да негују оболеле, по потреби. У магацину Руске мисије у Нишу сакупило се 50 вагона медицинске опреме, одеће, хране и других потрепштина пристиглих из Русије за помоћ болеснима, рањенима и избеглицама, које су све више пристизале⁶¹.

⁶¹ В. Станојевић, *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*, приредили М. Јовановић, М. Перишић, Београд, 1992, стр. 874-882.

Закључак

Тежак материјални и дипломатски положај Србије уочи избијања Првог светског рата, као и неспремност њене највеће савезнице и узданице за тај сукоб, условили су тежак развој догађаја у току самог сукоба. Проблематика и неслагање око политике према Бугарској и покушаји њеног одбијање од приласка Централним силама, показали су да је Русија била спремна да иде на штету српских територијалних интереса, што је морало изазвати велика негодовања. Све јаснији знаци бугарске опредељености и реваншизма као да нису допирали до врха руске дипломатије, што је за последицу имало довођење Србије у безизлазан положај и неравноправну борбу на два фронта, коју није могла да изнесе. А сама очекивања од Русије за већу војну офанзиву на Балкан, показала су се потпуно нереалним. Сама помоћ у војним и санитетским материјалама, као и стручном људству била је драгоцене, али ипак недовољна, с обзиром на стартни положај Србије уочи избијања рата, истрошене у Балканским ратовима и дипломатски неспремне, довео је до катастрофалних последица и подношења огромних људских и материјалних жртава. Околности које су задесиле Србију и Русију у датом тренутку, довеле су до тога да једна другој не могу да пруже потпуну помоћ, какву су желеле и очекивале једна од друге, без обзира на сав труд. Србији је била неопходна материјална помоћ како би се, најпре одбранила, а потом и кренула у офанзиве које су од ње тражене, да би се олакшао положај савезника. Ипак, материјалн и морална подршка је у првим тренуцима рата била итекако значајна и показивала је да Србија неће бити остављена на цедилу, дала је залет и снагу за борбу са надмоћнијим непријатељем онда када је таква борба изгледала потпуно неравноправна.

Извори:

1. Архиви:

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3440

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3444

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3450

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3450

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3445

РГАВМФ, ф. 418. оп. 1 д. 3447

РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401

2. Мемоарска грађа:

Петар Карађорђевић, *Ратни дневник*, 1915-1916. године, приредио Д. Живојиновић, Београд, 1984.

Трубецки Г. Н., *Рат на Балкану 1914 – 1917. и руска дипломатија*, Београд, 1994.

Штрاندман В., *Балканске успомене*, I, 1-2, Београд, 2009.

Литература:

„Международные отношения в эпоху империализма“, *Документы из архивов царского и Временного правительств. (МОЭИ)* Сер. III 1914-1917, VI, 2, Москва – Ленинград, 1935.

Antić Č., „*Crisis and Armament: Economic Relations between Great Britain and Serbia*“, *Balkanica* XXXVI, 2006.

Арапетов О. Р., *„На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II“*, Последняя война императорской России, Москва 2002.

Астафев И. И., *Русско-германские дипломатические отношения 1905-1911 гг.*, Москва, 1972.

Батрићевић Ђ., *Црногорци у руско – јапанском рату*, Цетиње, 1996.

Виноградов В. Н., Карасев А. В. и Соколовская О. В., *За балканскими фронтами Первой мировой войны*, Москва, 2002.

Виноградов К. Б., *Боснийский кризис 1908-1909 гг. Пролог первой мировой войны*, Ленинград 1964.

Вишняков Я. В., *„Боснийский кризис 1908-1909 гг. и славянский вопрос“*, Вестник МГИМО – Университета, 1/2011.

Вишняков Я. В., *Военный фактор и государственное развитие Сербии начала XX века*, Москва, 2012.

Волков В. К., *„Дранг нах остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918*, Москва 1977.

Дранов Б. А., *Черноморские проливы. Международно-правовой режим*, Москва, 1948.

Екмечић М., *Ратни циљеви Србије: 1914-1918.*, Београд, 1992.

Јовановић М., *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012.

Каширин В., *„Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко“*, Родина, Москва, 2010/2011.

Киняпина Н. С., *Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX века (1878-1898)*, Москва, 1994.

Константинополь и проливы по секретным документам бывшего министерства иностранных дел, Москва, 1925.

Лунева Ю. В., *Босфор и Дарданелы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1907-1914)*, Москва, 2010.

Митровић А., „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, *Историја српског народа*, VI, 2, Београд 1983.

Писарев Ю. А., „Германо-австријские планы на Балканах в годы Первой мировой войны“, *Новая и новейшая история*, 2, 1973.

Писарев Ю. А., *Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны*, Москва, 1985.

Поповић Н. Б., *Србија и царска Русија*, Београд, 2007.

Поповић Н., „Антанта и српско – бугарски односи у Првом светском рату“, *Југословенско – бугарски односи у XX веку I*, Београд, 1980.

Потапов Н. М., *Русский военный агент в Черногории. Донесения, рапорты, телеграммы, письма. 1902-1915.гг.*, I-II, Москва – Подгорица, 2003.

Радојевић М., Димић Љ., *Србија у Великом рату 1914-1918.*, Београд, 2014

Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата, зборник грађе, приредили А. Тимофејев, Д. Кремић, Београд, 2014.

Свечин, А. А. „Общий обзор сухопутных операций“, *Великая забытая война*, Москва 2009.

Соловьев Ю. А., *Воспоминания дипломата 1893-1922*, Москва, 1959.

Станојевић В., *Истроја српског војног санитета. Наше ратно санитарско искуство*, приредили М. Јовановић, М. Перишић, Београд, 1992.

Шемякин А. Л., „Никола Пашич: На стыке унитаристских и федералистских устремлений“, *До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва, 2009.